

«ІСТОРІЯ РУСІВ» У СВІТОВОМУ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29).

Хававчак О. „Історія русів” у світовому культурологічному аспекті; 10 стор.; кількість бібліографічних джерел – 14; мова – українська.

Анотація. У статті пропонується новий погляд на питання історіографічних потуг невідомого автора «Історії Русів» у контексті козацьких літописців, які відповідно переосмислюючи, перетворювали їх на своєрідну «історичну канву» своїх власних текстів, а всесвітня географія студій теми засвідчила її значний міжнародний резонанс.

Ключові слова: бароковий дискурс, історичний синтез, історіософія.

В історії української літератури, як відомо, виняткова роль належить «Історії Русів». Цей твір від XVIII ст. фактично є анонімним козацьким літописом і «не поспішає» розкривати перед світом свої таємниці. Видана 1846 року в Москві Осипом Бодянським [6], уже роком пізніше вона була неофіційно заборонена цензурою, а наступне її видання було здійснене в Україні аж 1991 (препринт); і цього ж, 1991 року з'явився переклад Івана Драча [5]. Набагато раніше «Історія Русів» невеликим накладом була видана в Нью-Йорку 1956 року [4]. Те, про що не могло йти мови на матірній Україні впевнено доповнили дослідження української діаспори. Проте ще задовго до офіційного виходу в світ книга поширювалася в численних рукописних копіях (списах), які ніхто не міг заборонити чи проконтролювати. Цей твір вже тоді здобув собі славу написаного «надто вільно» проти офіційної влади.

Керуючись завданнями дисертаційної роботи, основну увагу звернемо на інтерпретацію барокового дискурсу «Історії Русів» у літературознавстві та історіографії діаспори. Оригінальними у цьому ключі є міркування літературознавця Дмитра Чижевського про «Історію Русів», висловлені ще всередині XX століття і оприлюднені 1956 року [11]. Професор Чижевський називає "Історію Русів" не стільки історичним, скільки національно-політичним та літературним твором. Це, на його думку, «історичний синтез побарокової доби, що справді подає з національного погляду суцільну картину української історії» [12; 291]. Професор Д.Чижевський називає рік (1769), до якого доведено виклад у творі, перераховує прізвища гіпотетичних його авторів (Г.Кониського та Гр.Полетику), зосереджується на ідейному змісті твору. Він, зокрема, пише: "Автор "Історії Русів" послідовно розвиває думку, що її намічено вже в попередній історичній літературі, а саме, що політично-національна та культурна історія України має власну традицію з найстаріших часів. І з цього погляду освітлено литовський та польський періоди

української історії: можна сказати, що де в чому національна інтуїція автора привела до правильного розуміння історичного минулого" [12; 291-292]. За висловом вченого, текстом «Історії Русів» обґрунтовано погляди національної еліти на стосунки України з Росією, на вимоги до російської правлячої верхівки та задекларовано своє бачення майбутнього України стосовно «великого брата». Отже, Дмитро Чижевський, на нашу думку, не виключав можливості вияву автором суспільної свідомості України кінця XVIII ст., а його прізвище для вченого не мало посутнього значення.

Із історичних постатей, виведених у творі дослідник називає як головними Хмельницького та Мазепу, спираючись при цьому на численні промови, листи, відозви, судження чужинців про Україну. Автор переконує, що твір майстерно виконаний, хоча дорікає письменникові таким чином: "Не знати, чи недостатньою обробкою, чи бажанням автора викликати у читача враження, що твір його дійсний літопис, слід пояснити недостатню скомпонованість цілого, так що окремі, почасти неважливі, епізоди залишилися без певного зв'язку з цілим" [12; 292].

Про мову "Історії Русів" професор Д.Чижевський твердить, що вона на роздоріжжі між російською літературою та українською, а українські елементи – випадкові. "Твір можна прилучити до "української школи" в російській літературі, вершком розвитку якої були пізніше писання Гоголя, і це так само, як і до стилю бароко, але вже з наближенням до "класицизму" [12; 292]. Цей погляд близький до міркувань професора Ю.Шевельова стосовно мови української інтелігенції XVIII ст., а зокрема, стосовно мови творів Григорія Сковороди. Маємо на увазі наступне: «Фактично бо ця мовна революція Сковороди, якщо виключити його біблійні цитати та чималу частку поетичних експериментів, полягала у запровадженні в літературі розмовної мови. Цією мовою була російська, як її вживали тоді в Харкові й загалом на Слобожанщині освічені поміщики та й увесь верхній стан» [14; 409]. І далі покликаючись до висновків одеського дослідника Н.Бузька,

Ю.Шевельов погоджується, що тогочасна російська література і мова, вживана населенням Харкова та інших міст України була джерелом мови у Сквороди.

Набагато раніше «Історією Русів» зацікавилася історіографія діаспори. У 1921 році на сторінках віденського діаспорного часопису «Хліборобська Україна» з'являється стаття професора кафедри історії Українського Вільного Університету Дмитра Дорошенка, яка мала назву «Історія Русов» як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття» [2]. Її матеріали лягли також в основу розділу про «Історію Русів» монографії вченого «Огляд української історіографії» [3], яка вийшла у 1923 році. Вчений зосередився на найбільш актуальних питаннях, пов'язаних із твором. Він намагається простежити історію його появи: від першої відомої нам копії з Гринева і до кожного, документально засвідченого факту копіювання.

Торкаючись питання авторства «Історії Русів», Д.Дорошенко зупиняється на постаті Григорія Андрійовича Полетики. Детально аналізуючи його біографію, він віддає «почесний титул українського Тита Лівія» [2;187] саме йому. Свою гіпотезу він ґрунтує на думках О.Лазаревського та М.Максимовича. «Катерининська комісія дала привод Гр. Андрієвичу взятись за написання цілого ряду трактатів, меморіалів і записок, в яких він зайняв становище оборонця державно-правового становища Гетьманщини як самостійного державного й національного організму... Ніхто з української тодішньої інтелігенції не був підготований краще нього для цього завдання... Окремі політичні й історичні погляди, розкидані в усіх цих писаннях, виступають перед нами уложеними в одну струнку систему, в один суцільний історичний світогляд, коли ми звернемося до «Історії Русов» [2; 188-189].

Великий обсяг фактичного матеріалу з життя Гетьманщини наведений у тексті «Історії Русів» наштовхнув дослідника на думку про те що, автор пам'ятки був свідком описуваних ним подій, або спілкувався з їхніми безпосередніми учасниками, починаючи від часу гетьманування Івана Скоропадського, а це, за Енциклопедією Українознавства, 1708 рік [7]. Він акцентує увагу на надприродному гуманізмі автора, його ліберальних та національно-софських ідей, державо- та націотворчому інтересі. Аналізує згубний вплив унії на українців. Захоплюється, змальованою у творі постаттю Богдана Хмельницького, нівелює результати гетьманування Ю.Хмельницького, І.Виговського, Д.Дорошенка, досліджує «дуже цікаве і складне відношення» автора до постаті Івана Мазепи.

Д.Дорошенко приходять до висновку, що поява «Історії Русів» це вже велика подія для української історіографії, а сказати ширше, для української національно-політичної думки. «Почуваємо як б'ється пульс живого патріотичного почуття її

таємничого автора. В його палких тирадах, натхненних гарячим українським патріотизмом, в його сміливих історичних концепціях, ... ми додаємо прояв невивгаслої традиції самостійної української держави...» [2; 183].

Вище ми вже згадували про те, що до своєї офіційної появи «Історія Русів» поширювалася в рукописних копіях (списках), які не піддавалися забороні чи контролю. Сьогодні ми можемо лише здогадуватися скільки було тих списків і кому вони належали. Першу спробу класифікувати і розставити їх у хронологічній послідовності зробив професор Олександр Оглоблин у однойменній праці «Списки «Історії Русів» [8]. Дослідник простежив долю близько десяти списків від моменту їх появи і до 1956 р. На основі дослідженого матеріалу вчений робить висновок, що в першій половині XX ст. фактично могло зберегтися лише сім копій списків «Історії Русів». Але в кінці статті вчений наголошує на тому, що немає жодного сумніву, що крім зазначених вище, існують ще рукописні списки «Історії Русів», які можуть бути виявлені в процесі подальших досліджень над цією пам'яткою [8; 180].

Олександр Оглоблин був автором передмови до нью-йоркського видання пам'ятки 1956 року, яка позиціонується як окреме самодостатнє дослідження на дану тему. Тут вчений робить короткий історіографічний аналіз стану дослідження «Історії Русів». Намагається чітко висвітлити проблематику, пов'язану з вивченням цього твору. Конкретного прізвища автора вчений не висуває, хоча розглядає претендентів, гіпотетичне авторство яких вже піднімалося в науці до нього. Згадуючи у цьому контексті імена Г.Кониського, Г.Полетики, В.Полетики, А.Худорби, О.Безбородька, дослідник наводить лише одну ознаку яка дійсно, на його думку, характеризує постать автора: «Автор «Історії Русів» знав такі документальні (та усні) матеріали, які можна було знайти лише в Новгород-Сіверському чи його околиці...» [4; 7], тобто автор – виходець із Новгород-Сіверщини. Спираючись на дослідження своїх попередників, О.Оглоблин визначає час написання пам'ятки: «...вона була написана не раніше 1796 року, а найправдоподібніше — між 1802 та 1805 роками, ... на зламі століть»[4; 8]. Та дослідник не виключає подальшої редакції твору, можливо, навіть декількох. Офіційну появу рукопису в масах науковець датує кінцем першої чверті XIX ст.

Професор Олександр Оглоблин високо оцінив історіософський аспект «Історії Русів», в основі якого, на його думку, «лежить ідея правди і справедливості, вищої-Божої і звичайної-людської» [4; 17], бо «всьяке створіння має право боронити буття своє, власність і свободу, і щодо того сама природа або Творець дав йому достатнє знаряддя, або спосіб» [4; 18]. На перший план дослідник ставить її антиімперське та антимоноархічне спрямування. Він переконаний, що, хоч пам'ятка і написана російською мовою, вона українська за

своїм духом та наповненням. Жанр «Історії Русів» О.Оглоблин визначив як політичний трактат, втілений в історичній формі, а його лейтмотивом є українська державно-самостійницька ідея. Дослідник завершує передмову високопатріотичними відгуком про пам'ятку: «То був суцільний акт обвинувачення Московщини за поневолення України, ... декларація прав Української нації» [4; 25].

Заслуговують на увагу також міркування, щодо «Історії Русів» історика Наталії Полонської-Василенко, які стисло викладені у її «Українській історіографії» [9]. Посилаючись на науковий добробок О.Оглоблина, авторка торкнулася проблеми авторства «Історії Русів», місця і часу її написання; сформулювала коментарі до найважливіших, на думку дослідниці, оповідань з «Історії Русів»: про академію у Києві, про об'єднання України, Польщі і Литви як рівних з рівними, про заперечення Іваном Богуном українсько-московського союзу, про Мазепу, Полуботка і, звісно ж, Богдана Хмельницького.

Панас Феденко у статті «Історія Русов» та Переяславський договір» [10] порушує ідеологічний аспект прочитання твору. Стаття пов'язана з публікацією академічної «Історії Української РСР», виданої до 300-річчя воз'єднання України з Росією. Дослідник ставить на чаші терезів тлумачення Переяславського договору радянською академічною історією України та «Історією Русів» і висновує, що радянська історіографія навмисне перекручувала факти для виправдання російської великодержавної політики, фальшувала документи й не об'єктивно тлумачила факти з Історії України. Останнє твердження з впевненістю можна застосувати й до «Історії Русів», яка теж суб'єктивно тлумачила Переяславські статті, оскільки вона є політично пропагандним твором, але її автор робив це в інтересах української нації, тому він і зумів знайти аргументи проти московського деспотизму і культурної відсталості Московії в XVII ст. Його оцінка Переяславського договору, на думку П.Феденка, цілком протилежна оцінкам «совєтської псевдонаукової літератури».

Теоретичне та методологічне значення для дослідників «козацького літописання», як на нашу думку, мають праці канадського вченого Степана Величенка, про змістовну сутність яких, на жаль, можемо судити тільки за статтею «Володарі й козаки: замітки до проблеми історичної легітимності й тяглості в українській історіографії XVII-XVIII ст.» [1]. Досліджуючи ментальність українців XV-XVIII ст., учений вважає, що «звичай і прецедент» тоді «окреслювали спосіб думання і аргументації». «До появи так званої наукової істо-

ріографії XIX ст. писання про минуле у формі *ars historica* відповідали правилу цієї ментальності. Оскільки історичні твори були уживані для морального напучування, автори писали не тільки, щоб надати легітимності тому, що існувало, але й щоб спонукати людей знову встановлювати те, що, на їх думку, існувало колись» [1; 74].

Відроджуючи історичну пам'ять за «Повістю врем'яних літ», привезеною до Києва 1616-1617 років Захарієм Копистенським і виданою тут 1621 року, «духовні вчені у Києві» доводили легітимність і тяглість українськості не через династичні зв'язки з Рюриковичами, а творенням схеми історії на підставі ідеї 1620-х років, «у якій тяглість і законність козацького володіння над частиною земель старої Русі пов'язувалася з вояками, що нібито існували на території України й до часів Київської Русі», і «... головною ідеєю цієї схеми стало те, що в данини козаки-вояки, жителі обидвох сторін Дніпра, згоджувалися служити різним династіям вірно, доки дані володарі шанували їхні права, тобто суспільно-станову і територіальну автономію. Зрозуміло, така схема не дозволяла літописцям представити події 1648 р. як *renovatio regnum Russiae*» [1; 76].

На думку С.Величенка, козацька схема, будучи клерикальною, зберігала також ідею етнічної спорідненості східних слов'ян. «Але це, – аргументує далі автор, – служило теоретичною основою і виправданням збереження, а не ігнорування чи скасування права і автономії Малоросії як частини Московського царства. З тогочасної теоретичної перспективи західних правових ідей, добре відомих козацькій верхівці, справедливий благодійний православний володар не міг трактувати спорідненого православного народу в якості завойованого. Така поведінка давала б підстави підвладним законно зректись підданства» [1; 76].

Ця інтерпретація, як вважає С.Величенко, «вперше докладно опрацьована в літописах Величка і Граб'янки на початку XVIII ст., дістала завершену форму сто років пізніше в «Історії Русів» [1; 76].

Таким чином, міфологізована радянською антинауковою схемою концепція легітимності та тяглості української історіографії за відомим збігом обставин знайшла своє подальше обґрунтування у працях дослідників діаспори у західно-європейських, американських, канадських наукових центрах. Зокрема, питання історіографічних потуг літописців княжої доби, відповідно переосмислюючись, перетворювалися авторами XVII – XVIII ст. на своєрідну «історичну канву» їхніх власних текстів, а всесвітня географія студій теми засвідчила її значний міжнародний резонанс.

Література

1. Величенко С. Володарі й козаки: замітки до проблеми історичної легітимності й тяглості в українській історіографії XVII-XVIII ст./ Степан Величенко // Слово і час.— 1995.— №1.— С.74 -77.
2. Дорошенко Д. «Історія Русов» як пам'ятка української політичної думки другої половини XVIII століття/ Дмитро Дорошенко// Хліборобська Україна.— Відень, 1921.— Кн. 3.— С.183-198

3. Дорошенко Д. Огляд української історіографії/ Дорошенко Дмитро.— Прага, 1923.— 256с.
4. Історія Русів / [пер. В. Давиденка / Передмова О.Оглоблина].— Нью-Йорк, 1956.— I-XXXI+1-346 с.
5. Історія Русів / [пер. І. Драча/ вступ. ст. В. Шевчука].— К.: Рад. письменник, 1991. — 318 с.
6. Кониський Г. Історія Русовъ или Малой Россіи: Сочиненіе Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго/ Георгій Кониський— Москва. В Университетской Типографіи, 1846.— I-IV+I-IV+263+1-45 с.
7. Оглоблин О. Скоропадський Іван/ О.Оглоблин// Енциклопедія Українознавства [в 11-и т.] / [гол. редактор проф. д-р Володимир Кубійович].— Т.8.— Львів, 2000.— С.2868-2869.
8. Оглоблин О. Списки «Історії Русів» / Олександр Оглоблин// Науковий збірник УВУ: Ювілейне видання.— Мюнхен, 1956.— Т.VI.— С. 167-180.
9. Полонська-Василенко Н. Українська історіографія/ Наталія Полонська-Василенко.— Мюнхен, 1971, С. 59-66.
10. Феденко П. «Історія Русов» та Переяславський договір// Панас Феденко // Український збірник.— Мюнхен, 1957.— Кн.9.— С.138-150.
11. Чижевський Д. Історія української літератури від початків до доби реалізму/ Дмитро Чижевський.— Нью-Йорк, 1956.— 511 с.
12. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму)/ Дмитро Чижевський.— Тернопіль, 1994.— 510 с.
13. Шевельов Ю. «История Русов» очима мовознавця/ Юрій Шевельов// Збірник на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина.— Нью-Йорк, 1956.— С. 456-481.
14. Шерех Ю. Прологомина до вивчення мови та стилю Г.Сковороди/ Юрій Шерех// Пороги і Запоріжжя: Література. Мистецтво. Ідеологія.— Твори: Три томи.— Т.ІІІ.— Фоліо, 1998.— С.364-414.

Oleg Khavavchak

“HISTORY OF RUSES” IS IN WORLD CULTUROLOGICAL ASPECT

Summary. Speech goes in the article about interpretation of baroque discourse of "History of Ruses" in literary criticism and historiography of diaspora. And also historiosophy conception of Ukraine is traced in the reception of unknown author of this old work, that plays an exceptional role history of Ukrainian literature. National self-definition of the Ukrainian people hatches through self-definition authorial.

Key words: baroque discourse, historiosophy, historical canvas.

Олег Хававчак

«ИСТОРИЯ РУССОВ» В МИРОВОМ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация. В статье идет речь об интерпретации бароккового дискурса "Истории Руссов" в литературоведении и историографии диаспоры. А также отслеживается историософская концепция Украины в рецепции неизвестного автора этого архипроизведения, которое играет исключительную роль в истории украинской литературы. Выводится национальная самоидентификация украинского народа через самоидентификацию авторскую.

Ключевые слова: барокковый дискурс, историософия, историческая канва.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2013 р.

Хавачак Олег – викладач кафедри української літератури УжНУ.